

Verseskönyvről verseskönyvre

(BAKA ISTVÁN: *AZ IDŐ CÉLKERESZTJÉN*; SZÉPIRODALMI 1990. 160 p. – BERTÓK LÁSZLÓ: *KŐ A TOLLPIHÉN*; ORPHEUSZ KÖNYVEK 1990., 92 p. – TAKÁTS GYULA: *SZONETTEK A STYXEN TÚLRA*; MAGVETŐ 1990., 110 p. – ORBÁN OTTÓ: *A KOZMIKUS GAVALLÉR*; ORPHEUSZ KÖNYVEK 1990., 88 p.)

Századunk költői törekvéseinek roppant paradoxona, hogy a verset, melynek jellegzetessége a kötöttség, kötöttségeitől meg akarja szabadítani. Nemcsak formai kötöttségeitől, rímtől, ritmustól, verstani hagyományok sorától, hanem tovább lépve; a valóság pontos képzeteitől, a logikai rendtől, a megszerkesztettség előírásaitól is. El is jutottunk a műfaji keretek teljes lebontásáig; nemcsak az úgynevezett szabadversig, majd a dadaizmusig, a szó és hangkombinációkból egybeálló „versig”, hanem szinte-szinte magában a szóban, a nyelvben rejlő közlési lehetőségek kikapcsolásáig, az üvöltésig. Megsemmisíteni próbálva mindazt, ami megsemmisíthető.

Aztán, hogy a vers mégis vers legyen, egyfajta eszköze az emberi kifejezésnek, kezdhettük újra előről az egészet. Másként ugyan, de a műfaji jellegzetességet visszalopkodva.

A magyar költészet fejlődésének külön specialitása, hogy a századelőn egyszerre jelentkezett benne egyfelől a formai szigorúsággal egybekötött nagyfokú tartalmi és szerkezeti igényesség (lásd a *Nyugat* című folyóirat költőit), másfelől Kassák Lajossal és mozgalmával a mindenfajta rendezettséget „szétbontott renddel” helyettesítő avantgárd.

További specialitása költészetünk fejlődésének, hogy a húszas évek második felében és a harmincas-negyvenesekben a formabontó törekvések elakadtak benne, szemben a világirodalommal (francia, orosz, cseh, német, spanyol): a vezető verstípus, formailag és a költő egész „hozzállásában”, szerkesztésmódjában hagyományosabb lett. Lásd például *Illyés Gyula és Szabó Lőrinc* nagyszabású és stílust meghatározó teljesítményét, vallomásos, én-líra módszerét, sőt ezekben az évtizedekben még azok a törekvések, szerepjátszás, költői objektíválás, is elakadni látszottak (az egyetlen költő-zseni Weöres gyakorlata kivételével), amelyek pedig Babitsból és Füstből a világlíra tendenciáival együttlépésként világosan kiolvashatók.

A sztálinizmus és a poszt sztálinizmus aztán a maga egyfelől kényszerítő, másfelől a jelentékeny költőket elhallgattató vagy mellőző művészetpolitikájával véglegesen betett a versbeli kísérletezésnek, mindenféle bontó vagy változtató törekvésnek. Ez az erőszakos konzervativizmus korszaka – az úgynevezett „haladás” égisze alatt. Ahogyan a keletnémet hivatalos irodalomtudomány kifejtette – de ez az álláspont az egész szocialista tábor nézeteire jellemző volt – nem adható ki semmi sem, ami a közízlést borzolja, megbotránkoztatja, kivált újságával sokkolja. A világirodalmi ízlés fejlődését tekintve, nem más ez, mint az epigonizmus trónra emelése, hatalmi erőszakkal való

*Kedves Olvasóink elnézését kérve közöljük: a tanulmány *Baka István* költészetéről szóló része a *Kortárs* 1991/2., februári számában lényegesen bővebb változatban már megjelent. Mégis közzéteesszük, mivel gondolatmenete ehhez az fráshoz tartozik, annak szerves része. (A Szerk.)

megkoronázása. Próbált is uralkodni Ifránkban, sajna, egy-két évtizedig, s leplezett uralma napjainkig is elér.

Költőink persze természetes önvédelemből lázadoztak ellene. Így keletkezett szélső visszahatásként a hetvenes-nyolcvanas években a neoavantgarde és a posztmodern divat. Az irodalom autonómiájáért való küzdelemnek, a hatalommal való szembeszegülésnek formai alakja – mindenesetre kísérlet bizonyos igazságok kimondására, eddig lezárt lelki területek meghódítására, újak birtokba vételére. Tabuk, beidegzett hagyományok szétrobbantására. Annak ellenére, hogy jót-rosszat görgető divathullámával sok olvasót eltántorított a mai verstől, üdvös, felszabadító hatását vitatni képtelenség.

De mi történt a divat mögött? Mi azokkal a költőkkel, akik versízlésük természetes következményeként közelebb álltak a hagyományhoz? Akik ugyan újjal próbálkoztak, de a régi kötöttségek több-kevesebb fenntartása mellett? Akik külszínre verset írtak, nem újmódián hadakoztak a „versben” a vers ellen?

Annyi biztos, hogy eleven költészetünknek élvonalában ma ők állnak. Hadd ne soroljam fel névszerint őket. Csak néhányuk példáját hozom fel.

*

Baka István új, gyűjteményes kötete, az *Az idő célkeresztjén*, húsz év termését összegezi: az 1948-ban született költő munkásságát huszonkét éves korától máig. Mindössze 160 oldalnyi vers. Egy hagyományos tétel korunkig érvényes igazságát így kötete már terjedelménél fogva is tanúsítja. Azt nevezetesen, hogy a költészet érvényessége nem mennyiségi kérdés, nem a termékenység, a versontás, versszaporítás eredménye. Mindig is voltak termékeny, nagy életművű költők. De mellettük nem kisebb érvénnyel fennmaradtak kisebb életművűek – s azért nem szükségszerűen poéta minorok.

A költészet maradandósága ugyanis – hadd ismételjük a százszor megélt alapközhelyet – nem a kifejtett eszmék mélységén, legalábbis nem elsősorban azon, hanem a kifejtés plaszticitásán, erején, evidenciáján múlik. Hogy a magyar költészetnél maradjunk: mi tartalmi újat mond a múlt században romantizálva latinizáló Berzsenyi? S mit példál az egyik legnagyobb Babits-vers, a *Mint különös hírmondó?*

Baka István sem új filozófiai álláspontot fejtet – hogy is lehetne a filozófiai újságot a költészetten számonkérni? – hanem egy filozófiai álláspontot is tükröző élettapasztalatot, létérzetet tár elénk. Annak alakulását követi versről versre nyomon. Ezt a tapasztalatot – ha jobban belegondolunk – már a kötet cím is körvonalazza. Vagyis; égtájak, vagy az idő fegyverének célkeresztjén töltjük az életünket, míg az a fegyver le nem lő bennünket, mint a vadász valami vadat. Bár a kép megdönthetetlenül pontos, mégsem ad a léttapasztalat részleteiről és kifejezésének költői erejéről kellő képzetet. A szorongás és a fenyegetettség ugyanis Baka István költészetében olyan elemi erejű, hogy rávetül a teljes világképre. A természeti jelenségek leírásmódjától kezdve, az egyéni sorsábrázoláson, a szerelmen át a haza, a magyar sors ábrázolásáig.

Vagyishogy Baka nemcsak a forma kezelésében, a képi ábrázolás tiszta rajzában, hanem a magyar költészetre – és általában a kis, a meggyötört sorsú népek költészetére – jellemzően a nemzeti problémák felvetésében is kapcsolódik a hagyományhoz. De hogy merül fel benne ez a hagyomány? Hogy merész, eltúlzott példát mondjunk, azon az általános emberi fokon, ahogy a múlt század közepén Vörösmarty sikoltotta el, mondván: „Az emberfaj sárkányfog vetemény. Nincsen remény!” Vagy úgy: „Az ember fáj a földnek...” De erről beszélünk még.

Nézzük előbb, hogyan elevenedik meg költészetében a természet. A hasonlatanyag, amelyet alkalmaz, a költőre mindig jellemző. Mikor *Victro Hugo* leírja: „Az ablaksor ragyog, akár a csiga nyála” – ahogyan ezt *Nemes Nagy Agnes* egy jegyzetében megállapítja – semmi jót nem mond erről az ablaksorról. Baka István természetábrázoló hasonlatait a szenvedés diktálja. Íme: „Hóvirágok, ti vízbe fülő – szájából

villanó fogak, – összezáródtok görcsbe, a – kín elsikoltatlan marad” (*Tavaszdal*). Vagy vegyünk egy másik példát:

*Fekete ágakra telepszik
a hó – csíkos fegyencruhát
kapnak majd a kopaszra nyírt,
felemelt karú fák.*

*Ez lesz az erdő. De a réten
örökké fagy a rög, s az égbe
varjakat hajigál a kínok
s dühök vad feketesége.*

(Jövendölés egy télről)

Kopaszra nyírt fegyencek, kínok s dühök feketesége – ez a természeti kép tartalma. Ez télen. Am tavasszal, a fuldokló hóvirágok elvirágzása után? „Virágzó fák – egyenkokárdás – besúgók – álltak sorfalat, – és várták már Bethlehem jámbor – barmait a vágóhidak” (*Voltak itt tavaszok*). Folytathatnám, hiszen Baka verseiben egymást követik, egyre másra előtérbe nyomulnak a természeti képek. De vajon természeti képek, természetleírások-e valóban? Annyi bizonyos csupán, hogy e képekben egy közérzet objektiválódik; azon van a hangsúly, nem a természeti megfigyelésen. Furcsa ellentmondás van itt: a költő látszólag tematikus; természeti képei után, a régi iskolás esztétizálás hagyományait követve, beszélhetnénk szerelmi lírájáról, hazafias, végül Istennel vitázó verseiről. Megpróbálkozhatunk vele, annyira adott első látszatra ez a felosztás, de vajon így az egyedi jellegbe beletalálunk-e? Az esztétikai konstrukciót követve, nyomban el kell ismerni, hogy itt az úgynevezett „szerelmi költészet” korántsem az, amit megszoktunk. Nem vágyról, boldogságról vagy szenvedélyről beszélő. Nem igazán feloldódást kínáló a kínzott közérzetből, létszorongásból, sorstudatból. Legfeljebb a korai versekben csillan fel itt-ott valami halvány reményféle. De ahogyan az erdő az egyik fiataalkori versben nem más, mint „félelemteli”, „zöld reménytelenség”, nem sokban különbözik tőle a szerelem se. A szenvedés pillanatnyi szünete csupán. „Vigyázz! Leejtett cigarettád / elfonnyaszt egy poros virágot. / Így győtri asszonyod szerelmét / ölében hamvadó magányod.”

Itt is, benne is tetten érhető az a rendkívüli erővel, képi plaszticitással meglevenített sorsérzet, mely szinte Pilinszkyével rokon, de különbözik is az övétől abban, hogy a magyar, a történelmi léttragédia is formája lesz. Nála a szerepjátszó kifejezőmódban sorra feltűnnek a magyar történelem és irodalom tragikus hősei. Látásmódjukat, sorsérzetüket, az alakjukat idéző vers még sötétebb tónusra váltva át.

A második világháború utáni történelmi kiábrándulást pedig ilyen félreérthetetlen konkrét képpel eleveníti meg Baka: „Azt hittük sorsunk szálait / jövendővé szövi a kor. / Megszóttak szőnyeggé, mire / a hódító tipor.”

A fő téma ebben a költészetben mégis az Istenhez való viszony. A közérzet – mint Pilinszkyénél – ezt emeli központba. Kezdetben vitázó, kétségekkel gyöttrődő („hiszek hitetlenül Istenben”), majd teljességgel negatív. Csakhogy a hozzá fordulás, a benne való egyedüli remény, vagy éppen a szembefordulás: ugyanakkor a metafizikus beállítottságnak a Janus-arca. Baka István kezdetben abból indul ki: azt ami van, nem látja, nem tűrheti az Isten. De a leütött hang nyomban élesedik: „...a Hold gonosz vigyorgás... – reszketve bámulom – az Isten behülyült hát közönyébe?”

Folytathatnám, de elég. Nem azért idéztem annyit, hogy Baka István költészetének tematikáján végigfussak. Sem azért, hogy roppant karakterisztikus közérzetét leírjam. Céлом más volt. A hagyományból fakadt lírai kifejezőmód erejét, a költő képalkotásának, látásának eredetiségét vagy legalábbis roppant szuggesztivitását szerettem volna titkon érzékeltetni. Azt, hogy itt és most él közöttünk egy költő, aki

olyképpen képes egyéni és nemzeti fájdalmainkat megszólaltatni, hogy szava a tudatunkba beleég, köznapi gondjaink között fel-felrémlik, a belsónket kifejezi, lappangó gondolatainkat szavakba foglaló versidézeteink sorát szaporítja. Mint minden jelentékeny, igazi költő.

*

Bertók László is látszatra hagyományhű költő. Legalábbis a versforma szempontjából a legteljesebb mértékig. Új kötete, a *Kő a tollpihén* csupa-csupa szonett. Márpedig a szonettnek Petrarca és a petrarkizmus óta a világirodalomban óriási a hagyománya; a magyar irodalom huszadik századában pedig – némileg eltérően a világlíra századunkbeli gyakorlatától – speciálisan, még szembeszökőbben nagy. Meg is van az a veszedelme a magyar költészet napjainki szonett-divatjának, hogy a végső csattanó előkészítése miatt, kissé feloldja, felhigítja az előzmények előadását. (Ezt különben maga Petrarca és az egész petrarkizmus megtette.) Ám Bertók László kikerüli ezt a veszedelmet. Formailag úgy, hogy tömörít, nem öt és öt és feles jambusban, nem tíz és tizenegy szótagos sorokban ír, hanem két szótaghosszat lespórolva nyolcasokban. S abban is túlnyomóan nem időmértékes, hanem hangsúlyos verselésben, sorbeli cezúrával, úgy, hogy a sor a cezúra nyomán 4/4 vagy 5/3 szótagra osztódik. Tartalmilag, versszerkezetileg – s ez a lényeg – merészebb az újítása. Ebben válik új előadásmódot teremtő, az eddigi versépítkezést félrehárító modern költővé.

Mi itt a módszere? Az, hogy az egymást követő sorokban mindig a hangulatot, az életérzést közvetetten érzékeltető, de többnyire kifejtetlen állításokat, megfigyeléseket halmoz, melyek látszatra a vers épülése során szinte egymástól függetlenül lebegnek, mintegy lógnak a levegőben, akár mint véletlenül odasodródott szabad képzetkapcsolások, ám végül a vers egésze összerántja őket, bonyolult, de világos közléssé egyesíti. A sok, és olykor indokolatlan elemből táplálkozó megszerkesztetlenség így válik végül céltudatos és levegős, kemény szerkezetűvé. Bertók László félreismerhetetlen saját hangot teremt ezáltal – mondhatni a magyar költészetben saját – ha nem is elődök nélküli – versműfajt.

Nézzük mármost, hogy mi az az alapmondanivaló, pontosabban az az érzet, amelyet ez az önmagához oly szigorú költészet elénk tár. Ez egyszerre ön-, lét-, és költészetanalízis. Fő problémája – mint az imént ismertetett Baka Istvánnak is, és mint minden valamirevaló költőnek: az idő. Az időben való élés rejtélye, titka és veszélye. Hogyan élünk benne, miközben múlik felettünk, meghatározza múltunkat és beláthatóan korlátozza létezésünk határait. Sőt, múltunk felől, hiszen az állandóan mosódó emlék, jelenünk felől pedig kivált, bizonytalanságban tart. Hogy honnan jöttünk még felsejlik, de hogy kik vagyunk? Mint élünk, miben élünk, milyen célból? S végül: mire jó tevékenységünk: a vers. Korunk alapkérdései. Babits Mihály a század első harmadában még azt mondta: „Nem hiszek az elrendelésben, mert van szívemben akarat. Ha kezem másfelé legyintem: a világ másfelé halad.” Ez a hit holdtávolságnyra van a mai költőtől.

Bertók László egész törekvése: a teljes, okadatolt bizonytalanságban keresni a bizonyosságot. „Harminchét fok identitás zavarában” negyven fokos lázzal. Tudva, hogy ami egybetartaná, összefogná a szétomlott „se tű, se cérna csak a láz” (*Csúszkál bennem a hasadás*). És a bizonyosság helyett ilyesfélére lel: „nincsen cél csak lendület”, „mert folytatni kell valahogy”, vagy: „olyan közel a temető – mintha azt mondanám haza – s ha megszületik a jövő – éppen olyan lesz mint a ma.” S mi ennek a mának a tartalma? „Kibirni a pillanatot – álmoktól az emlékekeg”.

Örökös feltételes módú jelenlét ez, melyben „valaki magammal büntet”. S az ember, „mert választani kénytelen – tudja, hogy sosem lesz szabad”. Ne az esetleg ismerős filozófiai tételekre figyeljünk itt, hanem a tételes megfogalmazások közötti közérzetre vagy létérzetre; a közép-kelet-európai történelem által kiváltott magatartásra, mintegy a tételek kisajtolójára, még akkor is – és ez is jellegzetessége a költő

kifejezésének ebben a szonettciklusban, – ha a sajátos létérzet kialakulásáról, a történelmi-társadalmi tapasztalatokról nem is esik itt szó. Ez a ciklus párlat. Az emberrel folytatott társadalmi kísérlet pszichikai-szemléleti végeredménye. S párlat költőileg is. Az egyszerű, megtisztított végeredmény van benne. Az ismert költői eszközök és szokott rafinériák nélkül, körömrágtá szavakkal és alig-alig alkalmazott hasonlattal vagy képpel, egymást követő, egy-egy sor terjedelmű megállapításokon át. Mégis a sebes, sorról sorra egymást követő váltások miatt, képzettszabadítón, elmélyítőn – éppen az állandó tartózkodás, költői magafékezés miatt – fokozott összehatást ér el.

Mi az, ami ebben az általános bizonytalanságot analizáló költészetben reményt nyújthatna? Némi reményt. A hit, vagy legyünk óvatosabbak; valami hitféle. Istenben vagy/és a költészetben. Nem mondható el, hogy a költő az előbbi kegyelmében, vagy az ígért hitvilági vagy evilági igazságosztásban találna fel a személyiség (a létezés) kétségeinek feloldását. Nem élte a metafizikus remény. Így ír: „Ősz van és megannyi hátha). Sőt még egyértelműbb, még világosabb szkepszissel ezt mondja: „ha van Úristen most lehet – fekszik a rakéták alatt – akkora mint az emberek – nyomogatja a gombokat.” (*Magasan száll az egyszeregy*). S ezzel a sorpárral fejezi be a verset: „örökké tart a pillanat – mert nem hiszem amit hiszek”.

De ha az ember nem hisz abban, amit hisz, kétkedik a személyiség azonosságában, az örökös jelenben realizálódó létezésben, a létezés metafizikus ellentmondásainak feloldhatóságában, hogyan hihetne akkor a költészetben? „Ha nem volna valami súly – akár a keljfeljancsiban – hogy visszabilentsem magam – ugyanoda gyanútlanul.” Ebben közvetlenül az írásra és az írás kényszerére is vonatkoztatható feleletben a szonett keletkezésének, valamint a személyiség kifejezésének egész problematikája belelátható. A költészet hiábavalóságának tudata, melyről a költő máshol is beszél, s ugyanakkor gyakorlásának kényszere: valami súly, mint a keljfeljancsiban. Egy kifejezendőt és kifejezést meghatározó kettősség, ellentétesség fogalmazódik itt meg, mely telíti ezt a remek szonett-ciklust, s meghatározza az ön- és világanalizáló magatartást. De nemcsak meghatározza, hanem léthelyzetünk pátosz és cifrázás nélküli pontosításával, tények és leszűrt gondolati eredmények sorjáztatásával kvalitását korunk magyar lírai terméséből vitathatatlanul kiemeli.

*

Takáts Gyula a század magyar irodalmi alakulását meghatározó *Nyugat* című folyóirat harmadik nemzedékéhez tartozik. Ahhoz a nemzedékhez, amely *Weöres Sándort*, az univerzális kísérletezőt adta az irodalomnak (talán nemcsak a magyarnak), s olyan kiváló, jelentékeny költöket, mint például *Jékely Zoltán* vagy *Vas István* stb. Takáts Gyula, aki napjainkban töltötte be nyolcvanadik évét, indulása idején, a harmincas években eltért nemzedéke elvontságot kedvelő tónusaitól, és szerveesebben kapcsolódott a magyar költészet realista hagyományaihoz. A létezés-kérdések romantizált vagy Weöresnél általános érvényű, mitológiai személyek álarcába bújt, objektivált megközelítése helyett, a konkrét világ mindennapi jelenségeit időtlenítette verseiben. Afféle realista miniatűrakat csinált az elvillanó valóságról, kedvenc tájáról, Somogy megyéről, a balatoni halász, vadász és pákász életről, a titkokkal teli láposokról, nádasokról. Ez a verseiben megfényesedő kisvilág azonban, mely elkésetten bár, de „tavi költővé” tette, idővel felszállópálya lett számára, hogy a tárgyi világnak fölébe emelkedjék, és mélyebb jelentését kutassa.

Jelképes életrajzi adat, hogy Takáts Gyula fiatalon először ceruzát és festőecsetet vett a kezébe, hogy megrögzítve a látványt, a dolgok igazi jelentését kifejezze. De hamarosan rájött, hogy a dologi világnak azt az áttételes, rejtett tartalmát vagy mondanivalóját, amelyet ő beléje látott, szavakkal (a vers speciális, szavakon túlmutató jelentésével) bővebben, igazabban tudja kifejezni. Így lett költő. Így lett

költészetének célja egyfelől a látvány megérezkítése, másfelől a benne levő, vagy számára evidensül belerejtett mondanivaló megszólaltatása. (Nem véletlen, hogy Egry Józseffel, a nagyszerű festővel közösen csinált a Balatonról egy verseket és képeket egymás mellett sorjázó reprezentatív albumot.) Ez a mondanivaló harmonikus, fénylő, és egyben kozmikus összefüggéseket feltáró. Takáts Gyula valami latinítást őrző pannon derűvel, a *carpe diem quam minimam credo a postero* horatiusi tartásával, s egyben a görög filozófia magas életbölcsességével veszi tudomásul a világot, a legapróbb, mindennapi jelenségeket is, egy dió lehullását, egy virág kibomlását, egy fecske cikkanását vagy akár egy közönséges lávakő-darabot. Sosem felejtkezve el azonban arról, hogy a tárgy vagy az elpattanó pillanat része csupán az egésznek: az emberi történelemmel besározott Földnek, a Naprendszernek, a csillagos égboltnak. Valami túlnani, a felszínem mögül számára kifénylő kozmikus értelmet, létet tulajdonít mindennek. Valami fogalmilag körülhatárolhatatlan, csak versben előhívható jelentést. Hogy mennyire tudatosan így van, hadd igazoljam új kötetének (*Szonettek a Styxen túlra*) kiragadott nyolc sorával:

*Hallom, mikor szólítanak
és visszaválaszolva, látom,
a tárgyak közt nem is a szárnyak,
valami fény suhog a kis és nagy világban*

*Már mindig köztük és hozzájuk szokva,
ha másolom, a rajzon át
nem azt, de ami lényegük...
Így nézem tollam vonalát...*

(Hírt hozva)

S ahogy a szonett a továbbiakban ki is mondja, ez a „lényegük” „egy láthatatlan pályán” érkezik el hozzám.

Ez az új kötet (85 többnyire szintén tömörített, 8–9 szótagú szonett) lényegében egységes szempontú gyűjteménye régebbi és újabb verseknek. A szempont: a költő halott feleségének idézése, a vele való és nemcsak az emlékével való együttes élés – mintegy a halálon túlemelkedő spirituális vagy kozmikus egységben. Olyan együttélés ez, melyben az eltávozott asszony átlényegülten is betölti a közös házat, a tárgyak „némán is róla beszélnek” s a költő ki is mondja: „bennük, velem lakom a házat”. A gyásznak nem kétségbeesett, hanem ahogy ehhez a költészethez illik, a harmonikus és állandó formája ez. Egy átmeneti kettős lét, melyben maga a költő is készülöben van – mégpedig belenyugvással – a másik szférába, az asszonyéba átlépni. De addig az ágak, indák, utak, színek, kelyhek, szirmok szótára – hogy prózában összegezzem – és nemcsak az emlékek, a közös utazások felidéződő képei, az asszonyról beszélnek. Ahogyan csendes belenyugvással mondja a költő: „rólad” velük „beszélgetek”.

Meglepő s egyben megérintő átlábalás vagy áthajózás ez a Styxen túlra. Hiszen a Styx, mint tudnivaló, rettegett és gyűlöletes folyó, félelmetes a görög mitológia szerint még az isteneknek is. De Takáts Gyulának ez az oda-vissza út természetes; Orpheusz utódjának ez a feltámasztó orpheuszi tette magától értődő. Nincs mögötte se misztikus elrűvülés, se tragikus létérzet. Nincs, teljességgel? Szó esik mégis „a kegyetlen anyagban” a világösszefüggést rejtő teljesség-törvény megvalósulásáról. Az a rejtett jelentés válik itt személyes tartalmúvá, perszonalifikálódik itt, amelyet egykor fiatalon, induló költőként Takáts Gyula a dolgokba belelátott. A költő elfogadja ugyan itt is, hogy „az élet a halállal ajándék”, s már-már ugyanaz a fény-árnyjátékú világ veszi ma is körül, mint fiatalon, de a teljesség-törvényt már magára is vonatkoztatva, az ősi sztoicizmus már melankolikus.

A rejtett jelentés keresése, amely az egész költői utat alapvetően jellemezte, ezzel

az átható és megrendítő melankóliával egészül itt ki, magasra emelve ennek a lényegében zárt klasszicista költői törekvésnek pályacsúcsi eredményeit.

*

Ennyi szonett után üde formai változatosság Orbán Ottó új kötetének, *A kozmikus gavallérnak* verseit olvasni. Üde változatosság, de nemcsak a forma okán. Orbánt úgy sebezte meg a történelem (1944/45), hogy nemcsak koravén csodagyerek lett, erős túlzással olyasféle, mint egykor, a harmincas években Weöres, hanem később jó darabig irodalmunk *enfant terrible*-je is, aki a saját szavaival élve „vastagon hámoztta a költészet nevű almát”, ma pedig, túl az ötvenen, egy hosszas betegség medúza-ölelésében” egyike legkiválóbb költőinknek. Maga így vall erről új kötetében *A rigóhoz* című versében:

*Betegségem minden perce hozzád visz közelebb,
a paradoxonhoz, hogy együgyűséged mély bölcsesség –
Kezdő költőként nem adtam alább a végtelennél,
mit tudtam, mennyit ér rosszullét nélkül egy nap?
Ma napról-napra élve, fordítom szavakra füttyöd,
hogy Dicsőség! Dicsőség! – mindegy, hogy kinek az.*

Ne higgyük azonban, hogy ez a kétes-ironikus dicsőség-zengés, mely a testi állapot, a biológiai közérzet függvénye, az adott világra vagy akár a teremtésre kiterjeszhető volna. Orbán a gyerekként átélt traumából felépülve, költészete révén felépítve önmagát, sokat látott ugyan a világból, de a világ struktúráját illetően sebzett, indulatokkal egyszerűsítő ítélete nem változott. (A kötet verseinek egy jó része például a harmadszor megjárt Egyesült Államokból vagy éppen Japánból kelezett.) Egyik előző verseskötetében (*A visszacsavart láng*) így beszélt: „A töke palotákba fekteti magát és szabadelvű újságokkal takarózzik”, a háborúról pedig így: „Az öntöttvas nyereg alatt puhított hullák millióiból spongyát csinál az idő, s letörli vele a táblát, melyen vak sugarakban araszol a csúszómászó vér”. Ma ebben az új kötetben így:

*végül is egyre megy, ha jól vigyázunk
és megmaradunk a felületen,
a szappanbuborék fedélzetéről
nem látni a Föld halálos baját,
hogy az érdek működtet, működik,
az eszme viszont csődről csődre buckáz,
mert gondolatban fényes módszere
a gyakorlatba átültetve öl...
A híres század viczorogva hátrál
az istenhíthez és a bankkamathoz
a költészetre hagyva a jövőt...*

(Oberon Travels)

Látható, hogy a kritikai hangban, mely ötletről ötletre végzi kínos glisszandóit, igazságait és közhelyeit, nincs változás. Orbán találékony az elutasításban, abban, hogy a csillogó világban is megpillantsa a csillogás mögötti lényeket. Ebben szinte költőileg könnyelműen követi is egykori, keserű ítéletű önmagát. Szikráztatva látásmódja szellemességét, szinte kérkedve vele.

A változás, a költészetét elmélyítő, másutt van. Megpróbálom érzékeltetni. Nehéz, mert a verstéma kiválasztásában rejlik, a költészethez való „hozzáállásban”.

Az új kötet egyik versében, melynek *Előadások a kortárs költészetről* a címe, Orbán a szokott iróniával értesít bennünket arról, hogy az előadásokat rendező tanszéktől

„intőt” kapott, „mert életrajzi verset írt és ezzel megsértette Gottfried Benn szabályzatát”. Magyarán azt a „törvényt”, hogy a vers ne legyen alanyi. De hát ez a törvény fából vaskarika, erőszakos esztétikai vakbuzgalmán dühöng is eleget Orbán. Olyan ez, mondja, mint mikor a hitvalló egyház a filozófiai, dogmatikai álláspontját összekapcsolta a máglya alá gyűjtő csuklyás hóhérlégények munkájával. Orbán ugyanis, ha túlnyomóan a világ, az emberiség szörnyűségeiről beszélt is a versben, éppen, mert e szörnyűségeknek csaknem áldozata lett, módjával, de mindig is írt alanyi színezetű verset. Mi más dolga lett volna költőként?

De ötven felé vagy túl az ötvenen tapasztalnia kellett, hogy a világi szörnyűségek-nél nagyobb szörnyűség a testben keletkező. A saját testünk ellenünk való lázadása. Az, amire *A rigóhoz* című, imént idézett versben is céloz. Ez az új tapasztalat, melynek nyoma egyre-másra felbukkan az újabb versekben, olyan sorokban, mint például „nem vagyunk felkészülve arra, hogy fölmond a testünk” vagy: „én egy imbolyogva mozgó roncs vagyok”, alakít szemléletén, sőt témaválasztásán is. Keserűen ironikus, emberiséget bíráló tendenciáit színezi, az ifjúkorból hozott lázadásnak nemcsak sötétebb tónust ad, hanem eljuttatja olyan líraibb, árnyaltabb verstémákhoz is, amelyeket eddig kerülni látszott. Az idő fegyverének célkeresztjét magán érezve, versre készítő világérzékenysége fokozódott, kifejezésének mindig is meglepő szellemessége tragikusabb lett. A verssel, a művel szembeni szkepszise elmélyült. Azt vallja magáról: „Az én telemben Lear király bolyong... s valami érthetetlen nyelven üvölti –, *fújj szél*, és karjában az új világ reménye –, a jószándékú, együgyű, kenderkötéllal megfojtott királylány.” A versről ennyit: „Utálok a mesterségemet – mert élveboncolásra kényszerít, ha írok”. Az üldözött, kívánt világhírről: „felhőkkel álcázott rugós vadcsapda”.

Van egy többnyire igaz tartalmú közhely: az, hogy a költőknek két jelentékeny, termékeny életperiódusuk van, az ifjúságuk, amikor végtelennek érzik a lehetőségeket és a mindent betölteni vágyásnak, birtokbavevésnek a foglyai; és a másik az öregedés, a személyes létbizonytalansággal való szembenézés. Rendszerint ez az utóbbi a nagy líra korszaka. Hogy kiemelkedő magyar példákat mondjak – persze azért lehetne egy-két ellenpéldát is felhozni, melyben az ifjúság termése volt a nagyobbszabású (lásd például Pilinszky költői útját) – ott van Ady, Babits és Kosztolányi pályája, vagy közelebbi példákat említve, Szabó Lőrincé, Jékely Zoltáné, Rónay Györgyé. És a világirodalom is tele van ilyen példákkal. Orbán Ottó *A kozmikus gavallérja* is ilyen példa. Világbírálo indulata, szélsőségesen erőteljes képi kifejezésmódja a régi, de versét vonzza a személyesség mélysége. Idézniem kell ennek a szemléleti s egyben kvalitásbeli alakulásnak – jóllehet távoli – érzékeltetésére, erre az időn kívülivé válásra kötetének a költőkről szóló utolsó három sorát:

*Kincskeresők, egy elsüllyedt csillag fémtörzse körül lebegünk,
míg buborék-gyöngysorként sisteregnek el a birodalmak,
s fejünk fölött fény hullámszik az óceán idő.*